

8. Слабошпицький М. Наш сучасник Герберт Уеллс / М. Слабошпицький // Уеллс Г. У безодні: Оповідання. – К.: Веселка, 1988. – С. 3–11.
9. Уеллс Г. Чарівна крамниця / Герберт Уеллс // Уеллс Г. У безодні: Оповідання. – К.: Веселка, 1988. – С. 186–202.

Summary. The article is devoted to the coverage problem, «Wells and the child's world», considered here as the problem of the creative method of the writer, his reliance on the tradition of fairy tales.

Keywords: fantasy, realism, virtuality, the archetype of the magician, children's perception of the world.

Отримано: 16.09.2012 р.

УДК 998.8 (477.43)

В. В. Шевчук

ОБРАЗ УСТИМА КАРМАЛЮКА У ЛЕГЕНДАХ ТА ПЕРЕКАЗАХ ІЗ ПОДІЛЛЯ

У статті робиться спроба простежити теоретико-композиційні особливості легенд та переказів із Поділля, в яких чільне місце відводиться історичній постаті Устимові Кармалюку, про які подана фактична інформація. Мотиви цих жанрових різновидів неказкової прози аналізуються крізь призму спільності ідейно-художніх норм, які мають вияви своєрідної циклічності. Автор зазначає, що в тестах народної епіки відображено значущість формування як історичної долі Кармалюка, так і долі подолян.

Ключові слова: неказкова проза, легенди та перекази Поділля, Устим Кармалюк, образ, мотив, фольклор, духовна культура.

В історії подільського краю нема жодної знакової постаті чи події, про які б не велася мова в легендах та переказах. Ці тексти в усній оповідній творчості подано по-народному правдиво та переконливо висвітлюють обставини життя відомих чи маловідомих постатей, пояснюють окремі історичні факти краю. Перш за все вони виконують важливу інформативну функцію. Народні твори, що розповідають про героїчні події близького часу, ще більш реалістичні. Таким є цикл героїчних легенд та переказів про Устима Кармалюка (1787–1835). Зокрема, у подільських зразках народної епіки про народного месника достеменно відчуття історизму й справжності викладу матеріалу – тут наявні справжні історичні імена, описи подій, місце дії. У той же час постать Устима Кармалюка у подільських історико-героїчних легендах за характером звучання близька до казкового персонажу, хоча його ім'я не вигадане, а достовірне: він народжується, живе і діє у конкретних історичних обставинах [2, 12].

Очевидно, що крім наявної інформативної, у подільських легендах такої тематики, важливою жанровою складовою є естетична функція. Показовими у цьому плані є легенди про Кармалюка, які розкривають важкий, кривавий період боротьби за право на вільне життя, розповідають про непримиренність гайдамаки зі становищем, у якому перебував народ.

Відзначимо, що легенди та перекази цієї групи містять як героїчні, так і трагічні мотиви – твори «Звідки в Кармалюка сила орлина» (записано в с. Маків Дунаєвецького р-ну Хмельн. обл.), «Кармалеві сльози» (записано в с. Маліївці Дунаєвецького р-ну Хмельн. обл.), «Кармалюк і багач» (записано в смт. Чорний Острів Хмельн. обл.), «Про те, як Кармалюк вихопився з ув'язнення» (записано в с. Маків Дунаєвецького р-ну Хмельн. обл.), «Невловимі месники» (записано в с. Вишнівчик Чемеровецького р-ну Хмельн. обл.), «Смерть Кармалюка» (див. збірник В. Тищенка) тощо.

У вступній статті «У пам'яті народу», приуроченій до збірника «Євшан-зілля» П. Медведик писав, що особливості образу народного карателя зумовлені тим, що «повстанські загони Кармалюка діяли [виключно] на Поділлі» [16, 9]. Легенди змальовують месника як незвичайну людину, з надприродними властивостями. В народній традиції народний месник виступає символом боротьби за соціальне й національне визволення. Зазначмо, що образ Устима Кармалюка є втіленням народного протесту проти панівного гніту. Подоляни намагалися увіковічнити образ Кармалюка як продовжувача гайдамацького руху за людські права. Саме тому, на нашу думку, дії та вчинки Кармалюка, як уже йшлося, уособлювали й повстанців першої половини XIX століття.

Найповніше зведення записів про цього героя поміщено у виданні «Народ про Кармалюка» (1961), яке уклав В. Тищенко. Торкаючись образу Кармалюка (псевдоніми – Василь Гавриленко, Павло Богданов, Василь Чумак), фольклорист зазначав, що, за уявленнями подолян, герой був

дуже сильним. Це підтверджує й текст, записаний 1997 р. у с. Гуменцях Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.: «сам був плечистий, міг розривати ланцюги, гнути підкови коней [24, 179]. Сюжет зазначеної легенди побудовано на одному епізоді. Подільська легенда акцентує на тому, що Кармалюк володіє величезною фізичною силою, проте його фізична міць та сила не надто переходять рамки і грані звичайних людських можливостей.

Український фольклорист В. Тищенко, вказуючи на особливості образу Кармалюка, писав, що «він немов би міг за допомогою намальованого на стіні човна виплисти на волю [...] Він міг сховати свою смерть у «баньку» (гличик) [...] Невразливість Кармалюка пояснювалась тим, що він знав чарівне зілля, в якому купався і здобував особливу міць, після чого ніяка куля його не вражала» [30, 25-26]. Легенди про Кармалюка створено в руслі традиційної героїзації, а цей образ є свідченням народного погляду на різноманітні способи боротьби за справедливість.

На те, що твори неказкової прози про Кармалюка є переважно легендами, вказує мотив народження месника, яке відбулося за незвичайних обставин («Про народження Кармелюка» (записано в м. Старокостянтинів Старокостянтинівського р-ну Хмельн. обл., запис зроблено 1998 р.) [25, 231]. У цій легенді центральним є мотив набуття незвичайної сили: «Побачили люди, що в дитини очі соколині на сонце дивляться і не моргнуть» [25, 231]. Так народ втілював свою віру та надію в перемогу над безчестивими та глумливими визискувачами. І дійсно, в історичних легендах цього періоду образ Устима Кармалюка і досі сприймається як символ селянського руху в ХІХ столітті. В. Тищенко відзначав: «тяжко жилося вбогому «хлопу», який всі сили віддав роботі на пана, а сам не мав «ні сніпка жита, ні в полі, ні дома». Свист панського канчука щоденно нагадував кріпакові про безправ'я і вимагав покори» [30, 26].

Подoliaни увіковічили героїзм Кармалюка, дбайливо передавали розповіді про народного месника з покоління у покоління, щоразу яскраво доповнюючи тексти легенд та переказів своїм баченням ролі й значення цього ватажка в історії. Назвемо легенди «Звідки в Кармалюка сила орлина?» (записано в с. Маків Дунаєвецького р-ну Хмельн. обл.) [9, 20], «Ненароджений» (записано в с. Погоріла Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.) [20, 192-193]. Вкажемо й на те, що у легендах Поділля «Устим Кармалюк мав надлюдську силу [...]. Він міг примовити і подути на кайдани, і вони розсипалися на попіл [...]» [23, 184].

Кармалюка як персонажа легенди характеризують й наявність у нього нелюдської сили: «Мав Кармалюк здатність бути невидимим для ворогів [...] І хоч декілька раз потрапляв він до панських рук, та завжди «як захоче того, то його ніхто і не бачить» виходив хтозна як [31, 28].

Саме за цими ознаками цикл оповідей про Кармалюка можна віднести до історичних легенд з фантастичними мотивами. Це дає змогу уобразити образ цього месника як фольклорного борця за людські права і соціальну справедливість в часи кріпосницько-панського гніту. Помста Кармалюка панам, зрадникам, донощикам подається як вирок народного суду. Часто він карав панів тими ж кривдами, які багатії чинили кріпакам («Кармалюк і багач» (записано в смт. Чорний Острів Хмельницького р-ну Хмельницької обл.) [11, 346], «Невловимі месники» (записано в с. Вишнівчик Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.) [18, 230], «Про Устима Кармалюка і те, як він провчив Воскобайчиху» (записано в с. Маків Дунаєвецького р-ну Хмельн. обл.) [27, 233], «Як Кармелюк взував панів у залізні чоботи» (записано в с. Окопи Борщівського р-ну Тернопільської обл.) [35, 236] та ін.).

Зокрема простежуємо мотив незвичайної сили Кармалюка, появу якого могли спричинити й реальні вчинки героя, наприклад, його неодноразові втечі з Кам'янець-Подільської фортеці, Сибіру та загальновідомі вміння уникати пасток його ворогів.

Боротьба Кармалюка та його побратимів мала всенародну підтримку, бо герой любив свій народ і до останнього дня свого життя – 10 жовтня 1835 року – боровся за його свободу. Поляки хотіли ввіймати невловимого месника, та не могли. В одній легенді сказано, що одного разу за Кармалюком вирушив цілий загін озброєних вершників, які начебто знали, де той переховується. В легенді «Кармелюкова гора» (записано в с. Малі Бірки Гусятинського р-ну Терноп. обл.) сказано про це так: «Озброїли вони величезне військо і підійшли до самої гори. Відкрились перед ними двері, що вели в глиб палацу. Кинулись пани скарби забирати, але раптом захиталась розгнівана гора і закрився вихід. Так і щезли ті пани. А славний отаман Кармелюк пішов у густі ліси і ще довго допомагав бідним людям» [14, 173].

У легенді «Кармелюкова верба» (записана в с. Грицьків Городоцького р-ну Хмельн. обл.) розповідається, що Кармалюк зупинився на ніч в одного селянина. Про це дізналося царське військо. Цілий загін оточив хату, але бідняк розповів Кармалюку, що біля річки у вербі є дупло, до якого можна потрапити лише з-під води. Саме такий спосіб Кармалюку вдалося визволитися з тенет ворога: «Утопленика шукали чи шо три дні, чи тиждень, так і не знайшли. З тим і пішли. А Кармель виліз з дупла і пішов дальше громити панські маєтки» [12, 138]. З того часу, ведеться у легенді, місце, де переховувався Кармалюк, почали називати «Кармалюковою вербою».

Як бачимо легенди про Кармалюка містять елемент фантастики, хоча й не втратили реальної основи. Очевидно, можемо говорити про процес поступової трансформації переказу в легенду – втрату точної співвіднесеності з реальним фактом і обростання оповіді вимислом. Оскільки з плином часу образ Кармалюка ставав усе популярнішим і подоляни наділяли свого видатного земляка все більшою величчю, безстрашністю, непоборністю, безсмертям.

Відтак, історичні легенди часто використовують ті ж самі мотиви, що й міфологічні й апокрифічні. Відмінність полягає передусім у введенні в твір певної значущої події чи особи, про яких розповідається з домислом, фантазією. Наочно це демонструють легенди, пов'язані з турецько-татарським нашествям на подільські землі, адже в таких творах нема реальних історичних імен. Легенди цієї групи глибоко пронизані історичним колоритом, розкривають суспільні настрої і соціально-політичні ідеали певного часу, хоча й необхідно робити поправку на час функціонування твору. Особливо тоді, коли розповідь ведеться від другої особи, що є характерною ознакою фольклорного переказу.

В основі подільського переказу завжди певний факт або обставина, які складають ядро сюжету. Безумовно, за усної передачі від особи до особи окремі деталі факту можуть бути або втрачені, або замінені іншими, близькими по сюжету деталями, а саме повідомлення про цей факт з плином часу може обрости додатковими фактами чи може бути переосмислене, дещо втратити реальну основу. Але повідомлення подане в переказі все ж сприймається як істинне, як ситуація з реального життя, бо сам респондент, вірить у зміст оповідної ним історії, прагне уникати елементів фантастики. Тому це не суперечить наявності в їх структурі елементів художнього домислу, який є переважно гіперболою, перебільшенням, щоб підкреслити значущість події, силу героя, це виразно бачимо в як у переказах, так і у легендах про Устима Кармалюка, який «мав стільки сили, що сам міг побороти 10-12 дорослих чоловіків [...]» [24, 179].

Саме тому, навколо історичного персонажа Кармалюка, діяльність якого закарбувалася в народній пам'яті, об'єднуються найрізноманітніші мотиви та сюжети – традиційні й нові, національні та міжнародні. Вони відбираються відповідно до історичної установки і особливостей мислення, що склалися про певну особу і характер її діяльності.

Переказам про кармалюкіану притаманні такі мотиви:

1) мотив, пов'язаний зі способом життя народного месника. Діяльність, а згодом і Кармалюка та інших народних ватажків, знайшла свій відгук у народній творчості подолян ще й тому, що їхні заклики до боротьби були суголосні прагненням простих людей («Кармалюкова гора»). Загони Кармалюка діяли у 1820–1830-х рр. на території сучасної Хмельницької та Вінницької областей

2) Мотив масового пограбування і помсти багатіям. У переказах про Кармалюка переважно йшлося про його напади на маєтки багатіїв, а награвовані скарби месники ділили між бідними людьми: «Про скупого мельника та справедливих месників» [26, 108], «Месник людських кривд» [17, 201]. В історико-героїчних переказах зображено й те, що пани часто добровільно віддавали своє добро меснику та його побратимам, коли ті були вдягнені в форму жандармів [18, 230], або діяли як пристав чи старшина [33, 197-198]. Є й народні твори про те, як повстанці викривають багача-селянина, який перевдягався, ховав від Кармалюка гроші [11, 346]. Так, переказ говорить про те, що Кармалюк провчає селянина-багача, набиваючи йому у п'яти цвяшків, промовляючи: «Так тобі, щоб більше не обманював» [11, 346]. Тут маємо мотив народного суду у поєднанні з моралізаторством: «Не рий ями комусь, бо сам попадешся у неї...».

З подільських переказів дізнаємося про солдатську службу месника («Як Кармалюк попав у солдати?» [34, 124-125], «Втеча з солдатської неволі» [4, 125-126], «Кармалюкові родичі» [13, 146-147] та ін.), бачимо кмітливість та хитрість героя, коли він брав гроші від панів («Панські гостинці» [21, 146-146], «Як Кармалюк пана сповідав» [32, 160-162], Добре зберегла народна пам'ять портрет і волелюбні риси характеру героя: «Кармалюк був не тільки відважний і сильний, а й благородний» [20, 192]. Месник вдягався у шаровари й вишиту сорочку, носив чоботи. Чемерку підперезував червоним поясом, за яким були два пістолі. Стрижений був «під макітру». В очах Кармалюка була доброта. Мав велику силу, розумну голову, гостре око і вправні рухи.

Історик В. Дячок у дослідженні «Джерела про Устима Кармалюка та опришківство на Поділлі (1813–1835 рр.)» [7] звернув увагу на «діяння та вчинки Кармалюка», які начебто було пов'язані з розбійницькими нападами побратимів Кармалюка не лише на панів, а й селян. Як зазначає дослідник, ці свідчення наявні в архівних документах, в яких Кармалюк названий Карманюком. Таким чином, «аналіз записів прозового фольклору XIX – початку XX ст. дозволив з'ясувати закономірність побутування ідеалізованих оповідей про Устима Кармалюка серед респондентів, які належали переважно до більш привілейованих станів (представники шляхти, нижчого і середнього духівництва), і зовсім незначна частина фольклорного матеріалу була записана в середовищі селян» [7, 8]. На думку В. Дячка, це свідчить про те, що творцем фольклору про Кармалюка були не селяни, а його позитивний образ витворила радянська ідеологія, яка приховувала та замовчувала архівні та документовані джерела про Устима Кармалюка. Дослідник

робить висновок, що постать Устима Якимовича через недостатнє врахування архівних джерел та надмірне акцентування на фольклорних творах про месника (зокрема легендах і переказах) набула «стійких, проте хибних стереотипів, які поширювалися історіографією і під впливом останньої переросли в подальшому в національний міф про Кармалюка» [7, 13].

Спростовуючи позицію історика, зауважу, що не завжди можна занадто довіряти архівним джерелам, які часто містять недостовірну інформацію. Академік, директор Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при КПНУ ім. Івана Огієнка Л. В. Баженов, висвітлюючи образ Кармалюка на рубежі ХХІ ст., подав випадково почуту розмову кількох подільських селян, які, аналізуючи реалії сучасного життя, з гіркотою говорили: «Ех, немає на них Кармелюка!» [3, 8]. У народній пам'яті Кармалюк, як і Довбуш та інші народні ватажки, постають як уособлення народного вождя, носія дум і почувань всього народу. Закономірно, що прості люди завжди підтримували їхні виступи, а тому у 30-х рр. ХІХ ст. рух Кармалюка поширився на частини Бессарабії та всієї Правобережної України.

У народній пам'яті Кармалюк, як і інші ватажки селянських загонів постають як уособлення народного вождя, носія дум і почувань всього народу. Закономірно, що люди скрізь підтримували їхні виступи, а тому у 30-х рр. ХІХ ст. рух Кармалюка поширився на частини Бессарабії та всієї Правобережної України.

3) Зображення рядових гайдамаків. З історичних та фольклорних джерел відомо, що численність гайдамаків загалом була невеликою. У легендах і переказах з Поділля йшлося й про вірних побратимів Кармалюка. Цікаво висвітлювали подільські перекази й народну боротьбу: народні повстання під свист Кармалюка нападали на панів, які проїжджали повз ліс («Про образ Устима Кармалюка та його побратимів» записано в с. Гуменці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.) [24, 179], згуртовано здобували панські маєтки [36, 180-181].

Народні перекази про народних ватажків часто мають схожі сюжети та використовують народні художні засоби – так Кармалюк має дванадцятьох вірних та відважних побратимів («Про образ Устима Кармалюка та його побратимів» [24, 179], «Як пани побачили Довбуша» [36, 180-181]).

Народ вірив, що сила гайдамаки виявлялася «не стільки в кількісному складі, скільки в бойовому, умілому, оперативному керівництві. Партизанська тактика боротьби – несподіваність, конспіративність і блискавичність нападів – була запорукою успіхів» [5, 82].

5) Мотив трагічної чи незвичайної смерті месника. Такі мотиви переважно мають, легендарну основу. Смерть ватажка може статися від «освяченого в дванадцяти церквах срібного гудзика Кармалюка» [29, 224] тощо. У переказах із Поділля Устим Кармалюк зображений як людина з незвичайною силою, розумом, є втіленням справедливості, з надприродними властивостями.

Яскравими барвами змальовано й образ відважного подільського борця за людські інтереси Устима Кармалюка. Зрозуміло, що в палітрі його рис можна й віднайти певну схожість з характеристиками героїв народних легенд, балад, історичних пісень.

Цікавим є змалювання смерті Кармалюка. У відомому подільському переказі Кармалюк помирає на порозі хати вдови Маланки, яка його зрадила. З переказу дізнаємося, що вдову підкупили пани за гроші, наводяться деталі смерті месника від кулі панича Хлопіцького, який вистрілив Кармалюкові в голову [29, 219]. Цей сюжет тісно поєднано з історичною піснею «Дзвони дзвонять, дзвони дзвонять...» [6, 118].

ПЕРЕКАЗ

[...] Ну отож ніч темна-темна була
Кармалюк ішов ночувати до
Маланчиної хати...

А за жорнами у сінях

Притаївся панич Хлопіцького.

Кармалюк не встиг опам'ятатися,

Не встиг витягти свого пістолета,

як той стрілив йому в голову з рушниці.

Так був убитий Устим Кармалюк [...] [29, 219].

ІСТОРИЧНА ПІСНЯ

[...] Вже забили Кармалюка

У вдовиній хаті,

Бодай отим панам клятим

Вік щастя не бачить [...]

[6, 118].

Наведені уривки дають можливість провести зіставлення змістових сюжетних компонентів епічних та поезійних жанрів. Як бачимо в переказі мотив наближено до історичного викладу, використовуються справжні реалії й деталі, а в історичній пісні, скоріше наведено емоційне переживання смерті героя. В обох народних творах вираз народного співчуття до Кармалюка – очевидно, що в пісні це висловлено емоційніше, виразніше. Переказ далі з оптимістичним настроєм оповідає про продовження добрих діл Кармалюка, коли старша вдовина донька Зінька продовжує його справу. У пісні народ проклинає убивць месника:

«Бодай отих панів клятих

Громовиця вбила...» [6, 118]

Як свідчать мотиви легенд та переказів, пов'язані із смертю месника, героїчне вдало перехрещується із трагічним, де є закодований ідейний смисл народу – смерті задля блага інших. З цього приводу вдало висловилася дослідниця української літератури Л. В. Романенко, яка зауважувала, що «загибель, смерть [Кармалюка] потлумачуються не як фатальний кінець усього суцього, а як передумова докорінно оновленого майбуття, крок до омріяного ідеалу. Тому маємо всі підстави сприймати фольклор про Кармалюка як одне зі свідчень граничного драматизму української історії» [28, 8].

У різних фольклорних жанрах (переказах, легендах, піснях, баладах) образ Кармалюка висвітлено всебічно. Його подоляни змальовували як борця за соціальну рівність, людину, яка б глибоко шанувала й любила свою Батьківщину та народ («За Сибіром сонце сходить» [8, 57-58], «Кармалюкові сльози»), наділяли їх роллю народних суддів («А втік же я із Сибіру» [1, 81-85], «Про образ Устима Кармалюка та його побратимів» [24, 179], «Не допомогла панові варта» [19, 177-178]). Рідше зображено їх романтичними коханцями («Кармелю-серце» [15, 93]).

У подільських історико-героїчних легендах та переказах часто наведено й прямі характеристики героїв, оцінки їхньої діяльності – у переказі про Кармалюка сказано: «...завсігда допомагав людям...» [10, 53]. Можливо, даючи прямі характеристики персонажам, оповідачі висловлювали в них свої думки і сподівання.

Отже, якою б не була вигадка у тексті фольклорної легенди (переказу) про Кармалюка, вона завжди виправдана і ніколи не суперечить духові свого часу, а навпаки дає змогу побачити певний історичний факт чи діяльність Устима Якимовича Кармалюка більш виразно та художньо переконливо. У кожному окремому творі відчувається присутність своєрідного «освітлення». Свідченням цьому є мистецьки виразні оповіді про народного месника. У таких творах яскравою є експресія, а стиль часто близький до художнього.

Список використаних джерел

1. А втік же я із Сибіру // Народ про Кармалюка: Збірник фольклорних творів / Упоряд., вступ. ст. та приміт. В. І. Тищенко. – К.: Наукова думка, 1961. – С. 81-85.
2. Бріцина О. Ю., Довженок Г. В., Мишанич С. В. Українська народна проза // Калинова сопілка. Антологія української народної творчості. Казки, анекдоти, легенди, перекази, оповідання. Для ст. шк. віку / Упоряд., передм., статті та прим. О.Ю. Бріциної, Г.В. Довженок, С.В. Мишанича; Худож. оформл. В.П. Вересюка. Упоряд. ілюстр. Матеріалу С.П. Музиченка. – К.: Веселка, 1989. – С. 4–20.
3. Будзей О. Устим Кармалюк: герой чи злочинець? / Олег Будзей // Подолянин. 2012. – 16 березня. – С. 8.
4. Втеча з солдатської неволі // Народ про Кармалюка. К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 125–126.
5. Грабовецький В. В. Гайдамацькі рухи і опришківство. // Коліївщина 1768. Матеріали ювілейної наукової сесії, присвяченої 200-річчю повстання. – К.: Вид-во «Наукова думка», 1970. – С. 81–91.
6. Дзвони дзвонять, дзвони дзвонять... // Народ про Кармалюка: Збірник фольклорних творів / Упоряд., вступ. ст. та приміт. В. І. Тищенко. – К.: Наукова думка, 1961. – С. 118.
7. Дячок В. В. Джерела про Устима Кармалюка та опришківство на Поділлі (1813–1835) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.06. «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Валерій Васильович Дячок. – НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 2000. – 20 с.
8. За Сибіром сонце сходить // Народ про Кармалюка: Збірник фольклорних творів / Упоряд., вступ. ст. та приміт. В. І. Тищенко. – К.: Наукова думка, 1961. – С. 57–58.
9. Звідки в Кармалюка сила орлина? // Зап. 08.07.2000 р. О. І. Мельник від Євгенії Павлівни Мельник, 1924 р.н., осв. 4 кл., колгоспниця, українка, у с. Маків Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток №97, 2000 р. – С. 20.
10. Зустріч діда з Кармалюком // Зап. 19.08.2006 р. О.Л. Микуляк від Ніни Семенівни Шевчук, 1987 р.н., осв. 3 кл., доярка, українка, у с. Лідихівка Теофіпольського р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток №121, 2006 р. – С. 53.
11. Кармалюк і багач // Зап. 08.12.2003 р. В. М. Томчишина від Йосипа Миколайовича Навроцького, 1949 р.н., осв. середня, столяр, українець, у смт. Чорний Острів Хмельницького р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток №109, 2003-2004 рр. – С. 346.
12. Кармалюкова верба // Зап. 12.08.1992 р. Р. Г. Засна від Оксани Григорівни Манійчук, 1932 р.н., українка, у с. Грицьків Городоцького р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток №29, 1992 р. – С. 138.
13. Кармалюкові родичі // Народ про Кармалюка. К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 146–147.
14. Кармелюкова гора // Зап. 05.06.1996 р. Н. А. Синявська від Марії Павлівни Бойко, 1924 р.н., осв. 4 кл., колгоспниця, українка, у с. Малі Бірки Гусятинського р-ну Тернопільської обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток №51, 1996 р. – С. 173.

15. Кармелю-серце. // Народ про Кармалюка: Збірник фольклорних творів / Упоряд., вступ. ст. та приміт. В. І. Тищенко. – К.: Наукова думка, 1961. – С. 93.
16. Медведик П. У пам'яті народу // Євшан-зілля. Легенди та перекази Поділля / Зібрав та упорядкував П. Медведик. – Львів: «Червона калина», 1992. – С. 3–12.
17. Месник людських кривд // Зап. 16.12.2004 р. О. В. Бавровська від Галини Миколаївни Муляр, 1932 р.н., осв. 7 кл., працювала на тютюновій плантації, українка, у с. Гута-Глібівська Новоушицького р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток №113, 2004 р. – С. 201.
18. Невловимі месники // Зап. 23.06.1993 р. А. В. Бевз від Володимира Боліславовича Галецького, 1963 р.н., осв. 10 кл., інвалід дитинства, українець, у с. Вишнівчик Чемеровецького р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток №33, 1993 р. – С. 230.
19. Не допомогла панові варта // Євшан-зілля. Легенди та перекази Поділля / Зібрав та упорядкував П. Медведик. – Львів: «Червона калина», 1992. – С. 177–178.
20. Ненароджений // Євшан-зілля. Легенди та перекази Поділля / Зібрав та упорядкував П. Медведик. – Львів: «Червона калина», 1992. – С. 192–193.
21. Панські гостинці // Народ про Кармалюка. К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 145–146.
22. Попадинець О. Особливості художньої трансформації фольклорно-міфологічних мотивів у художню канву романів «Роб Рой» В. Скотта та «Кармелюк» М. Старицького // Питання літературознавства. Науковий збірник. – Вип. 78. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2009. – С. 180–190.
23. Про образ Кармалюка та його побратимів // Зап. 11.07.1982 р. Л. А. Боднар від Ганни Семенівни Мислицької, українка, у с. Гуменці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток №68, 1997 р. – С. 179.
24. Про народження Кармелюка – соколина сила // Зап. 04.01.1998 р. В.М. Копиця від Олени Андріївни Власюк, 1973 р.н., осв. вища, вчитель, українка, у м. Старокостянтинів Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток №64, 1997 р. – С. 231.
25. Про скупого мельника та справедливих месників // Зап. 15.11.2001 р. О. М. Попіль від Катерини Іванівни Редевич, 1947 р.н., осв. вища, вчитель, українка, у с. Новокосятинів Летицького р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток №103, 2001 р. – С. 108.
26. Про Устима Кармалюка і те, як він провчив Воскобайчиху // Зап. 22.06.1993 р. Н. В. Палагнюк від Людмили Василівни Мазур, 1960 р.н., осв. вища, бібліотекар, українка, у с. Маків Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток №33, 1993 р. – С. 233.
27. Романенко Л. В. Устим Кармалюк як історична постать в українській літературі та фольклорі: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.01. – українська література / КНУ імені Івана Франка. – К., 2009. – 22 с.
28. Смерть Кармалюка // Народ про Кармалюка: Збірник фольклорних творів / Упоряд., вступ. ст. та приміт. В. І. Тищенко. – К.: Наукова думка, 1961. – С. 219; 224.
29. Тищенко В. І. Устим Кармалюк в усній народній творчості // Народ про Кармалюка. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 5–44.
30. Хоменко Б. В. Народні джерела творчості М. Вовчка. – К.: Вища школа, 1977, – 174 с.
31. Як Кармалюк пана сповідав // Народ про Кармалюка. К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 160–162.
32. Як Кармалюк переодягався паном // Євшан-зілля. Легенди та перекази Поділля / Зібрав та упорядкував П. Медведик. – Львів: «Червона калина», 1992. – С. 197–198.
33. Як Кармалюк попав у солдати? // Народ про Кармалюка. К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 124–125.
34. Як Кармелюк взував панів у залізні чоботи // Зап. 05.06.1993 р. Л. В. Кузяк від Василя Миколайовича Зварича, 1927 р.н., осв. початкова, конюх, українець, у с. Окопи Борщівського р-ну Тернопільської обл. // Архів ННЛЕ. – Зшиток №33, 1993 р. – С. 236.
35. Як пани побачили Довбуша // Євшан-зілля. Легенди та перекази Поділля / Зібрав та упорядкував П. Медведик. – Львів: «Червона калина», 1992. – С. 180–181.

Summary. The article reveals point of view concerning the theoretical and compositional features of legends and traditional stories basing on the historical figure Ustim Karmaluk, which provided factual information. Motives for these kinds of genre of not fairytale prose are analyzed in the light of common ideological and artistic standards that have distinctive expressions of cyclicity. The author notes that folk epics texts are reflecting the importance of outstanding historical figure of Karmaluk and Podolian's fate at that time.

Keywords: not fairytale prose, legends and traditional stories, Ustym Karmaluk, image, motif, folklore and spiritual culture.

Отримано: 11.09.2012 р.